

Безпалько Владислав
(Київ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВОДАМИ І СТАЦІЯМИ ПОСОЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ В ОBOB'ЯЗКАХ АДМІНІСТРАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ ЗЕМЛІ (до 1569 р.)

Керівництво Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) у зовнішній політиці з татарськими державами, окрім військової сили, велику роль надавало роботі дипломатичних місій. На шляху, який неодмінно проходив через Київську землю, посольства мали бути забезпечені транспортом та провіантом. Ці повинності під назвою „підводи” і „стації” є неодмінною складовою обов'язків місцевого населення та адміністрації землі.

Підводи (давати підводи) – забезпечення посольств і гінців транспортом. Повинність полягала у дачі запряжених возів з візником для дипломатів та їх речі, або лише коней, якщо посольська валка рухалася на своїх возах. Водяні підводи – забезпечення човнами – особливість Київської землі, пов'язана із проходженням посольського шляху до Криму вздовж Дніпра.

Стації – забезпечення послів і гінців приміщеннями, провіантом, дровами для опалення та приготування їжі, а також сіном та вівсом для коней.

Необхідна кількість підвод, продуктів харчування і корму для коней вказувалася у підводному листі, який видавався великокнязівською канцелярією для дипломатичної місії.

У дослідженнях істориків кінця XIX – початку XX ст. питання участі воевод і старост Київської землі у забезпеченні посольської служби стаціями і підводами висвітлюється досить поверхово, дотично з питанням виконання даних повинностей місцевим населенням. Так, М.К. Любавський просто відмічає обов'язок державців забезпечувати послів і гінців стаціями і підводами за рахунок зобов'язаного до цього населення. В основному ж увага приділяється питанню виконання даних повинностей приватновласницькими людьми¹.

Більш детальне розкриття суті підводної повинності як загальнодержавної служби провів М. Довнар-Запольський у своїй праці, присвяченій державному господарству ВКЛ². Вчений основну увагу приділив періоду правління Сигізмунда II Августа та його намаганням модернізувати систему забезпечення підводами. На основі сеймових ухвал, петицій шляхти до великого князя та відповідей на них господаря М. Довнар-Запольський показує успіхи та невдачі процесу залучення приватних господарств до несення підводної повинності, перехід від натуральної повинності до грошових виплат за взірцем Польської Корони. Оперуючі даними сеймових ухвал, автор також будує схему давання підвод для поштової служби в 50-х роках XVI ст.

У дослідженні діяльності української адміністрації першої половини XVI ст. М. Довнар-Запольський підкреслює обов'язок воеводи „піднімати” послів і гінців, наводить приклади воеводських прибутків, у тому числі й тих, які йшли на утримання посольств³.

О. Грушевський у своїй роботі, присвяченій містам ВКЛ, дає визначення поняттям „підвода”, „стація”, „стан”, розкриваючи суть та принцип відбування повинностей. Автор торкається питання участі намісників у видачі підвод. На прикладі Мозирського повіту ілюструється механізм набору необхідної

кількості підвод згідно підводного листа⁴.

У статтях, присвячених Черкаському староству, А. Яковлев розглядає керівництво староством Остафієм Дашковичем. Показується зловживання державці по відношенню до населення Черкас, у тому числі й у виконанні підводної повинності та їх наслідки для наступних старост⁵.

Питання обов'язку забезпечення посольств у Києві після звільнення від цього міщан піднімає П. Клепатський у своїй монографії про Київську землю литовської доби⁶.

Серед робіт сучасних істориків відмічаємо монографію Б. Черкаса, присвячену українським землям ВКЛ першої половини XVI ст. у військово-політичному протистоянні з Кримом. Автор, характеризуючи аспекти життя населення прикордонного Київського воєводства, серед інших обов'язків розглядає виконання підводної і стаційної повинностей а також роль у цьому воєводи і старост⁷. Влучно зазначається, що держава поступово звільняла населення від вказаних повинностей з огляду на важкість їх виконання через зuboжіння краю, спричинене татарськими нападами.

У дослідженні Д. Ващука підводна повинність показується у світлі дії уставної грамоти Київської землі. Приділяється увага практичному здійсненню повинностей у зв'язку із отриманням місцевою шляхетською верствою нових прав і вольностей⁸.

Державці господарських замків Київського воєводства, через які проходили посольські шляхи (Київ, Житомир, Мозир, Чорнобиль, Канів, Черкаси) мали забезпечувати належне виконання підводної і стаційної повинностей з боку населення. Також у ряді випадків вони самі забезпечували послів і гінців всім необхідним. Так, безпосередньо київському воєводі адресується лист короля Казимира від 11 травня 1481 р. За документом господарь звільняє від підвод і „піднімання” послів мешканців будинку у Києві, який придбав колишній київський воєвода М. Гаштовт⁹. У Мозирі намісник старости згідно підводного листу посилає вижа для приготування необхідної кількості підвод¹⁰. У Черкасах староста забезпечує посольства провідниками до Тавані¹¹. Бачимо, що здійснення виконання підводної повинності, як важливої умови для пересування посольських обозів та гінців, покладалося під нагляд адміністрації.

Київ, як головне місто воєводства, займав особливе місце в системі обміну посольствами між ВКЛ та татарськими державами¹². У Києві могли надовго зупинятися посольства в очікуванні охорони або додаткових інструкцій від монарха, зберігатися упоминки, утримуватися заручники. Контроль за виконанням необхідних обов'язків населення по утриманню дипломатичних місій лежав на воєводі як безпосередньому державці Київського замку.

Початково підводну і стаційну повинність на стані у Києві виконували київські міщани. Після спалення міста кримськими військами 1482 р. міська громада поступово добивається пільг від великого князя¹³. Так, 29 травня 1494 р. великий князь Олександр видає привілей за яким київські міщани звільнялися від підвод і стацій для польських, московських, молдавських та турецьких послів та від супроводу в Орду¹⁴. Утім дипломати цих країн не так часто проходили через Київ, тоді як обмін посольствами між ВКЛ та татарськими Ордами проходив досить жваво¹⁵. Якщо враховувати, що татарські посольства зазвичай нараховували кілька десятків осіб¹⁶, то їх утримання було вкрай обтяжливо. Відтак господар своїм листом до київського воєводи, датованим 3 грудня 1502 р., звільняє міщан від утримання будь-яких послів¹⁷. Цей привілей був підтверджений також наступним великим князем Сигізмундом I

Старим 8 грудня 1506 р.¹⁸ й увійшов до привілею 1514 р. про надання Києву магдебурзького права¹⁹.

Привілеї про звільнення київських міщан не вказують, хто надалі має забезпечувати гінців і послів у Києві стаціями і підводами. П. Клепатський з цього проводу стверджує, що воєводи, не отримавши розпорядження від господаря по данному питанню, змушені були або грабувати міщан, або давати стації та підводи за власний рахунок. І лише 1522 р. за скаргою міщан про примушування їх, всупереч привілею, до утримання посольств великий князь виніс рішення про покриття даних витрат за рахунок державного скарбу²⁰. Але така невизначеність, яка не була вигідна ні воєводі, ні тим більше міщанам, не могла не викликати невдоволення два десятиліття.

Відповідь на це питання знаходимо в документах про долучення додаткових прибутків воєводі при наданні Київського замку. На жаль, нам не відомо про надання князю Дмитру Путятичу²¹. Проте його наступнику князю Юрію Монтовтовичу 16 березня 1507 р. „...прыдали есмо ему в поживене к воеводству Киевскому пят наших корчом киевских и мыто киевское, кром оргиша...”, а також придано половину прибутку з черкаської корчми²². У цьому наданні прямо не говориться про утримання посольств, а лише про власне „поживене” та утримання слуг. Та в наданні тих же прибутків 3 січня 1541 р. справці воєводства князю Андрію Коширському Сигізмунд I Старий констатує: „послов и гонцов с того поднимати и сам из служебники своими вихованье мети...”²³.

Дотації, дані Юрію Монтовтовичу, склали значну суму. Відомо, що київське мито 1507 р. оцінювалося щорічно у 700 кіп грошів,²⁴ половина прибутку з черкаської корчми – 75 кіп грошів²⁵. Такі значні витрати мали йти не лише на воєводу та його слуг, а й на „піднімання” посольств.

Наступному воєводі князю Юрію Олександровичу при вступі на посаду 24 жовтня 1508 р. господар розпорядився „давати в кождый год по 300 коп грошей для успоможена”²⁶. Про виплату князю воєводі цієї суми дізнаємося із записів про відправи від 8 березня 1510 р.²⁷

Київські воєводи 40-60-х років XVI ст. не тільки зберегли за собою дотації, пожалувані попередникам, але й отримали нові джерела прибутків. Князь Януш Дубровицький з воєводською посадою отримав підтвердження на мито і київські корчми, 400 кіп грошів й сукно щорічно, а також додатково данину з Горвольської волості й медову данину з Мозирської волості²⁸. У листі до мозирського державці Сигізмунд I Старий зазначає, що „иж до воевод киевских частокроть яко татарские послы, так и иные многие приездчають, которым они чти чиняты, а князь воевода с того воеводства пожитков мало маеыт”. Із цієї причини мозирська медова данина має віддаватися на воєводу до „ласки господарської”²⁹.

Воєвода Григорій Ходкевич розпорядженням господаря 28 травня 1558 р. окрім мозирської медової данини отримав ще й данину бчицьку, а також малу і велику тивунщину цих волостей³⁰.

Князь Костянтин Острозький із київським воєводством також отримує дотації попередників – 300 кіп грошів й окремо 100 кіп на послів³¹. А з королівського листу до підскарбія М. Нарушевича за скаргою київського каштеляна П. Сапіги дізнаємося про суми воєводських прибутків станом на 1567 р.³²

Виходячи із доступних нам джерел, лише одному воєводі, пану Андрію Немировичу, гроші на послів давалися безпосередньо зі скарбу. Це була цільова допомога на утримання конкретних татарських посольств, які приходили до Києва. Нам документально не відомо, які саме прибутки були придані

А. Немировичу до воєводства при вступі на посаду 1514 р. Та, ймовірно, воєводи не вистачало коштів на утримання великого числа служебників та найманців у світлі воєнного конфлікту з Кримським ханатом³³.

На початку 20-х років XVI ст. воєвода вдається до утисків населення. Київські міщани скаржилися великому князю на низку „кривд і тяжкостей”. Господар своїм листом від 18 червня 1522 р. приймає рішення з приводу порушень³⁴. Окремим листом Сигізмунд I Старий вирішує проблему утримання посольств, що говорить про важливість даного питання для населення та влади. Міщанам черговий раз підтверджено привілей на звільнення від „піднімання” послів та гінців, а воєводи визначено новий формат фінансової підтримки безпосередньо із державної скарбниці³⁵. Так, воєвода татарські посольства має утримувати за державні кошти. Якщо грошей не вистачає, то він має позичати у місцевого населення. На кримських гінців окремо щорічно видається 100 кіп грошів³⁶.

„Кривди” з боку воєводи зачепили і Печерський монастир, архімандрит і старці якого скаржилися майже одночасно з київськими міщанами. У привілеї від 4 липня 1522 р. великий князь визволяє їхніх підданих від незаконного примушування до давання стацій і підвод для татарських послів і гінців на стані у Києві. Також господар підтверджує воєводі пряму фінансову допомогу зі скарбу³⁷.

У Черкасах старости часто порушували правило загальноміського виконання повинностей, у тому числі і підводної. Так, О. Дашкович частину населення „у свою моц взяв”, звільнивши їх від „тягнення” повинностей. Лише після смерті авторитетного старости міщани скаржаться монархові на утиски адміністрації³⁸. Великий князь зрештою наказує, щоб усі без винятку жителі Черкас відбували необхідні повинності.

Старости черкаські мали в обов'язку забезпечити литовські посольства керманічами на транспорт до переправи на Тавані. На практиці ж до цього незаконно примушувалися міщани, що слугувало приводом до чергових скарг³⁹.

Старости також брали участь у „підніманні” татарських посольств стацією на станах у Черкасах і Каневі. Міщани давали провіант і сіно, а староста – мед⁴⁰.

Державця чорнобильський здійснював контроль над виконанням повинностей населенням повіту. Та на стан у Чорнобилі мали відбувати підводи і стації також поленицькі міщани і волощани та ординські слуги з Овруцького повіту⁴¹. Належним виконанням повинностей з їх боку керував староста овруцький. Так, у листі до М. Халецького 15 липня 1530 р. за скаргою деяких овруцьких бояр господар пише, щоб староста „недели Чорнобыли стеречи им не казал...”⁴².

Своєрідні можливості для забезпечення посольської служби мали мозирські намісники. У відповідь на скарги про зловживання на даному уряді пана А. Немировича великий князь 8 грудня 1509 р. видає уставу. Згідно документу, мозирські міщани й волощани мали щорічно давати по півкопи грошів і півбочки жита з кожного диму. На ці кошти намісник мав утримувати себе і своїх слуг, а також „и послы наши, и гонци стацію поднимати и подводы под них нанемши давати”⁴³. Дана устава мала бути вигідна обом сторонам: намісники отримували стабільний високий прибуток, а населення фіксованою платою перекладало утримання посольств на адміністрацію. У цьому бачимо спробу унеможливити зловживання та надужиття зі сторони учасників посольств. Окремим пунктом господар зобов'язує намісника боронити людей від свавілля послів і гінців.

Якщо дипломати таки візьмуть коней у міщан чи волощан, то намісник має докласти зусиль для їх повернення – інакше має сплатити постраждалому вартість коня за власний рахунок⁴⁴.

Від середини 40-х років XVI ст. дипломатичні стосунки ВКЛ з Кримом входять у досить спокійне русло. Щороку відсилалося по одному посольству з метою доправлення упоминків хану⁴⁵. Намісник мазирський такий обоз з упоминками розглядає не як посольство, а як пересування скарбу і посла при ньому в якості наглядача. А відтак під скарб відмовляється давати підводи⁴⁶. Відповідно тягар на утримання такого посольства знову лягав на плечі населення.

У Житомирі старости також досить рано, після розорення міста Менглі-Герасм, почали своїми силами „піднімати” послів. На цю потребу їм були надані прибутки із житомирської корчми⁴⁷. Насправді староста часто уникав виконання даного обов’язку, і послі силоміць забезпечували себе всім необхідним за рахунок міщан⁴⁸.

Підсумовуючи, можемо сказати, що поступово литовським урядом надаються пільги населенню Київського воєводства, яке було зобов’язане відбувати підводи і стації для посольської служби. Виконання цих повинностей покладалася в такому випадку на воєводу чи старост із прилученням до посади додаткових прибутків. З іншого боку населення міст і волостей постійно відстоювало свої права від посягань і зловживань з боку адміністрації, доводячи перед великим князем силу дії наданих привілеїв.

¹ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. – М., 1892. – С. 491–495.

² Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – Т. I. – К., 1901. – С. 678–696.

³ Довнар-Запольский М. Украинские староства в первой половине XVI в. – К., 1908. – С. 53, 116–117.

⁴ Грушевский А. Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI ст. Их старина и борьба за старину. – К., 1918. – С. 219–222.

⁵ Яковлев А. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году // Україна. – Рік перший. Том I. – К., 1907. – С. 83–84.; Його ж. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і на початку XVI в.в. – К., 1907. – С. 11–12.

⁶ Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – Т. I: Литовский период. – Одесса, 1912. – С. 324.

⁷ Черкас Б. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540). – К., 2006. – С. 46–50.

⁸ Ващук Д.П. Обласні привілеї Волині та Київщини: генеза і функціонування в другій половині XV – першій третині XVI ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 130–132.

⁹ Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Sławucie, wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Т. I. (1366–1506). – Lwow, 1887. – S. 78.

¹⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч. VIII. – Т. V. Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. – К., 1907 (далі – Архив ЮЗР – Ч. VIII. – Т. V.). – С. 61.

¹¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч. VII. – Т. II. Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1890 (далі – Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II.). – С. 372.

¹² Черкас Б. Україна в політичних відносинах... – С. 46–47.

¹³ Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С. 153–159.

¹⁴ Русская историческая библиотека. – Т. XXVII. – СПб., 1910. – Стб. 545.; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – Том I. (1340–1506). – СПб., 1846 (далі – АЗР – Т. I.). – С. 144.

- ¹⁵ Так, тільки з литовської сторони у 1490-1500 рр. до Кримської Орди відправлено 9 посольств і гінців, до Великої орди – 6 посольств і гінців (*Banionis E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais. – Vilnius, 1998. – P. – 185–189).
- ¹⁶ Наприклад, посольство Великої Орди 1503 р. без урахування слуг налічувало 49 осіб, кримське посольство 1507 р. складалося з 19 послів і 56 слуг, кримське посольство 1520р. – із 60 осіб (*Довнар-Запольский М.* Книга расходов татар 1502-1509 гг. // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – № 28. – Симферополь, 1898. – С. 21–26, 52–55.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523): Užrašymų knyga 10 / Parengė E. Banionis ir A. Baliulis. – Vilnius, 1997 (далі – LM. Užrašymų knyga 10). – P. 82).
- ¹⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6. Parengė A. Baliulis. – Vilnius, 2007. – P. 288; АЗР – Т. I. – С. 355.
- ¹⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Baliulis, R. irkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995 (далі – LM. Užrašymų knyga 8). – P. 170.
- ¹⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518): Užrašymų knyga 9 / Parengė K. Pietkiewicz. – Vilnius, 2003. – P. 142.
- ²⁰ *Клепатский П.* Очерки по истории Киевской земли. – С. 324.
- ²¹ Князь Дмитро Іванович Путятич Друцький був київським воєводою у 1492–1505 рр. (Urządniczy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali E. Janas i W. Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – S. 66).
- ²² LM. Užrašymų knyga 8 – P. 195.
- ²³ Архив ЮЗР – Ч. VIII. – Т. V. – С. 22–23.
- ²⁴ LM. Užrašymų knyga 8 – P. 136.
- ²⁵ Ibidem. – P. 132.
- ²⁶ Ibidem. – P. 287.
- ²⁷ Ibidem. – P. 421.
- ²⁸ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522-1552). – Кніга запісаў 28 / Падрыхтавалі В. Мянжынскі і У. Свяжынскі. – Менск, 2000 (далі – Метрыка ВКЛ. КЗ. 28) – С. 146–147; Архив ЮЗР – Ч. VIII. – Т. V. – С. 462.
- ²⁹ Метрыка ВКЛ. КЗ. 28 – С. 147.
- ³⁰ Архив ЮЗР – Ч. VIII. – Т. V. – С. 113.
- ³¹ Там же. – С. 123–124.
- ³² Там же. – С. 497–498.
- ³³ *Черкас Б.* Україна в політичних відносинах... – С. 80; *Довнар-Запольский М.* Украинские староства в первой половине XVI в. – С. 55.
- ³⁴ LM. Užrašymų knyga 10 – P. 97–98.
- ³⁵ Ibidem. – P. 99.
- ³⁶ Із фінансової допомоги А. Немиричу за наступними воєводами була залишена тільки щорічна дотація у 100 кіп грошів на татарських гінців.
- ³⁷ Метрыка ВКЛ. КЗ. 28 – С. 55.
- ³⁸ *Яковлев А.* Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году. – С. 91; Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II. – С. 367.
- ³⁹ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. II. – С. 372.
- ⁴⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч. VII. – Т. I. Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1886 (далі – Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I.) – С. 82, 95.
- ⁴¹ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – С. 588; Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч. IV. – Т. I. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. – К., 1867. – С. 41–44.
- ⁴² Мається на увазі „недели с подводами стеречи” (Lietuvos Metrika (1522–1530): 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Spaudai parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – Vilnius, 1997. – P. 415).
- ⁴³ LM. Užrašymų knyga 8 – P. 335.
- ⁴⁴ Ibidem. – P. 335.
- ⁴⁵ *Баненис Э.Д.* Посольская служба Великого княжества Литовского (середина XV в. – 1569 г.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Вильнюс /Ин-т истории АН Литовской ССР/, 1982. – С. 14.
- ⁴⁶ Архив ЮЗР – Ч. VIII. – Т. V. – С. 61.
- ⁴⁷ Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. – К., 2005. – С. 251.; Zrodła dziejowe. – Т. VI. – Warszawa, 1877. – S. 140.
- ⁴⁸ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – С. 145.